

MANASSE PALVE KUI PÖÖRDUMISE (*METANOIA*) IDEE ESINDUSTEKST¹

Urmas Nõmmik

Abstract

The Prayer of Manasseh as a Sample Text of the Idea of Repentance (*metanoia*).

The article tracks the idea of repentance in the Old Testament and Apocryphal wisdom literature represented by passages using the Greek terms *metanoēō* and *metanoia*, according to the Septuagint translation and original Greek compositions alike. In the late period of the Second Temple and beside the Deuteronomistic idea of a turn-away from idolatry, focusing on social behaviour and on the question of how to behave, as well as on the situation of permanent distress resulted in the understanding that a human being can hardly be righteous, which caused a strong need for expressive repentance. The first ever Estonian translation of the Greek version of the Prayer of Manasseh (according to Rahlfs' Göttingen Septuagint edition) together with its theological and poetological analysis and a comparison with the Syriac *Didascalia* version closes the article.

Keywords

Repentance · Prayer of Manasseh · Bible · Apocrypha · Judaism · early Christianity

---

¹ Artikkel põhineb ettekandel, mis peeti 8. märtsil 2019 konverentsil „Metanoia – muutumine, andestus ja leppimine“ Arvo Pärdi keskuses Laulasmaal. Täna Irina Paerti sõbraliku kutse eest. Lugeja andestagu artikli autori ohtrad viited enda varasematele kirjutistele – siinsed mõtted on paraku eelnevate jätk.

Vana Testament ei ole Uus Testament. Vanaheebrea usund ega judaism ei tähenda kristlust. Ei saa automaatselt eeldada, et meie kristlikus kultuuriruumis harjunud mõisted nagu „pöördumine“ või „(patu)kahetsus“ või „meeleparandus“, mida kreeka keeles väljendatakse tihti ühe ja ainsa sõnaga *metanoia*, oleks samad mis vanaheebrea usundis. Ent Vanas Testamendis ning sellega vahetult seotud apokrüüfides ja pseudepigraafides esineb mitmekesist mõttelaadi. Miski on ju ka see, mis võimaldas ja võimaldab ehitada silla Vana ja Uue Testamendi mõttelaadide vahele. Nii hellenistliku ajastu heebrea tarkuskirjandus kui ka varane kristlik meelelaad on pärit samast, juudihellenistlikust keskkonnast Jeruusalemmas ja selle ümbruses, seega oli seal midagi, mis ühendas. Lisandub tõsiasi, et pöördumine ja kahetsemine olid viimastel sajanditel enne Kristust olulised teemad, sest sellest räägiti palju ning Jeesuse elu ja Ristija Johannese sõnu oleks raske ilma kahetsuse ja pöördumise motiivita ette kujutada. Siinne artikkel proovib tabada ühendavat arengujoont. Parimal viisil esindab seda autori arvates pseudepigraafne Manasse palve, mille tõlge ja analüüs ilmuvad eesti keeles esimest korda.

PÖÖRDUMINE VANAS TESTAMENDIS JA APOKRÜÜFSES TARKUSKIRJANDUSES

Kui tahta Vana Testamendi teoloogiat süstematiseerida, siis mängib selles ilmselt kõige olulisemat rolli deuteronomistlik teoloogia. Deuteronomiumi ehk Viienda Moosese raamatu järgi nime saanud teoloogiline suundumus peab oluliseks pöördumist ebajumalateenistusest ühe ja ainsa Iisraeli Jumala poole. Täpselt nii, nagu sõnastatakse dekalooži esimese käsuga. Seesama deuteronomistlik teoloogia, mida võibki tingimisi nimetada pöördumise teoloogiaks, kajastub paljudes nn ajaloolistes kirjeldustes Joosua, Kohtumõistjate, Saamueli ja Kuningate raamatutes. Kõikjal on oluline kogu rahva või kuninga pöördumine Jumala poole. Kui seda ei juhtu, tuleb mõni prohvet ja tuletab meelde ehk manitseb pöörduma. Kui siis ikka ei pöörduta, tabab rahvast või kuningat Jumala karistus: kallal tung, haigus vms. Sellist pöördumist on lihtne mõõta: kui keegi kummardab mõnda kuju, on see inimese- või loomakujuline, nimetab mõne teise jumaluse nime kui Jahve, siis on see igal juhul ebajumalakummardamine.

Õige jumalakummardamine on nähtamatu, pilditu Jumala kummardamine, tema poole palvetamine ning teise templi ajal ehk 5. saj eKr kuni 1. saj pKr ka ohvri toomine.

Sellist pöördumist tähistatakse piibliheebrea keeles verbiga *šwb*, mida Septuagintas ei tõlgita kreeka keelde paradoksaalsel kombel verbiga *metanoēō* või nimisõnaga *metanoia*. Tavaliseks vasteks on hoopis *epistrephō* või *apostrephō* (Merklein 1981). Need kreeka tegusõnad vastavad kindlasti suurepäraselt heebrea verbi tähendusele ja kontekstile. Ent ometi annavad kirjakohtad, kus Septuaginta kasutab verbi *metanoēō*, aimu teatavast usundi- ja kirjandusloolisest nüansinihkkest. Nii pole ühelt poolt kahtlust, et deuteronomistlik pöördumise käsitlus oli mõne mõjuka usulis-poliitilise ringkonna jaoks mõõtuandev. Ent teisalt, nagu väga mitmekihilises Vanas Testamendis ikka juhtub, on tarkuskirjanduse erinevad fassetid need, mis korrigeerivad n-ö põhivoolu arusaama. Siin on pigem oluline verb *metanoēō* ning see, kuidas Vana Testamendi tarkuskirjandus valmistab ette hilisemat judaistlikku ja kristlikku arusaama.

Enne kui seda arengut ja nüansinihet vaadelda, olgu veel nimetatud, et ebajumalakultuse siunamise kõrval saab paljude teise templi aegsete usulis-poliitiliste parteide jaoks oluliseks iisraeli rahva või selle üksikliikme puhtus. Ent spetsiifiliselt tooralikust puhastumise vajadusest rohkem keskendub sinne kirjutis tõsiasi, et tarkuskirjanduse pöördumise käsitlus eeldab juba vanemast ajast pärit sotsiaalsete suhete regulatsiooni, üldist sotsiaalset õigust, milles oli oma osa mängida vaesemate aitamisel ja sotsiaalse ebaõigluse vastu võitlemisel. Kui tarkuskirjanduses või ka sellega osaliselt seotud psalmides räägitakse Toorast, siis siinses artiklis saavad rohkem tähelepanu sotsiaalsed käsud ja keelud.

Vana Testamendi tarkuskirjanduse hulka loetakse traditsiooniliselt kõige enam Õpetussõnade raamat, aga ka Iiobi ja Koguja raamatud, lisaks hulk psalme ning lõigud prohvetikirjanduses. Ka üksikute jutustava kirjanduse teoste kohta on seda tähistust kasutatud, nii näiteks Ruti või Joona raamatute puhul. On ka muidugi vaieldud, kas see kõik ikka on tarkuskirjandus või et kas Õpetussõnade kõrval üldse on klassikalist tarkuskirjandust.

Vana maailma tarkus oli seotud oskamisega. Tark võis olla nii hea kirjutaja, hea õpetaja kui ka osav käsitöeline. Kõik oli seotud õppimise, kogemuse ja vilumusega. Vilumus põhjustas austust ja aukartust. Kõige

rohkem kajastub selline vilumus tõepoolest Õpetussõnade raamatus, eriti selle vanemates osades, mis on oma olemuselt väga sarnased Vana-Mesopotaamia ja Vana-Egiptuse tarkusega.

On aga veel üks defineerimise viis, mis lubab kõik nimetatud teosed või vähemalt osa nende tekstist paigutada tarkuskirjanduse alla. Ja see on küsimus: kuidas on õige käituda? Laiemalt tegeles vanatestamentlik tarkuskirjandus vastamisega küsimusele, mida teha (vrd Kaiser 2003). Selleks pakuti välja eeskujulikud tegelased ja eeskujulikud lood. Sellise tarkuskirjanduse keskmes on tark inimene, eriline inimene, legendaarne inimene. Näiteks Iiob, Saalomon ja Rutt on eksemplaarsed tegelased. Areng oli nii tugev, et isegi Õpetussõnade raamatu traditsiooniline tarkus tuli omistada legendaarsele targale Saalomonile (Õp 1:1; 10:1; 25:1) või äärmisel juhul kuningas Hiskija meestele (25:1), kes pidi olema tark, sest suutis keerulistes poliitilistes oludes Juuda ja Jeruusalemma iseseisvuse enam-vähem säilitada.

TARKUSKIRJANDUSE HILISED MUUTUSED

Teise templi aegses Juuda provintsis oli oluliseks suundumuseks Toora-keskne pöördumisteoloogia. Ent selle kõrval oli ka muud. Kui Uue Testamendi teaduses on tavaline see, et Jeesuse elu tausta käsitlemisel räägitakse paljudest parteidest või religioossetest liikumistest, siis Vana Testamendi teaduses on hämmastava järjekindlusega hoitud kinni arusaamast, et Iisraeli rahvas oli ühtne. Tegelikult lähevad erinevate gruppide juured tagasi sügavasse Pärsia aega, juba vähemalt 5.–4. sajandisse eKr.

Erinevates gruppides võisid arusaamad olla erinevad, võib-olla kohati isegi vastandlikud. Kui deuteronomistlik teoloogia rõhutas ühe Jumala kummardamist ning ebajumalatest ära pöördumist, siis mõnes teises grupis väljendus Toora-kesksus pigem moraalsetes, sotsiaaleetilistes tõekspidamistes, kolmandas grupis kultuslikus puhtuses. Ohvriteenistuse asemel võidi rõhutada südame ja palve puhtust, roojasest hoidumist, hilisemale judaismile tüüpiliselt puhta ja ebapuhta eristamist, aga ka hoopis palvetamist ja mediteerimist.

Tulles tagasi tarkuskirjanduse juurde, tuleb esmalt nimetada, et kultusliku puhtuse asemel keskendutakse siin moraalsele puhtusele. Sellepärast on *terminus technicus*'ena kasutatud šwb 'pöörduma' siin harv.

Ometi kasutab Iiobi vanim ja tähtsaim sõber Eliifas oma viimase kõne suures finaalis – üleskutses Iiobile pöörduda – iseloomulikul viisil just seda mõistet (Ii 22:23 ja 22:26²; Septuagintas *epistraphō*):³

Kui pöördud (*tāšūb*) Šaddai poole, 'alandud'⁴,
 kõrvaldad häbituse oma telgist,
 ...
 küll siis Šaddai on su kosutuseks
 ja sa tõstad Eloahi poole oma palge.

Kontekstiks ei ole ebajumalateenistus, vaid Iiobi eeldatavad ühiskondlikud ja sotsiaalsed eksimused. Isegi Toorat siin ei nimetata, mis võimaldab tõlgendada nii norme kui ka etteheiteid üsna universaalses võtmes. See osutab aga ka võimalusele, et ühe ja ainsa Jumala usu kontekstis ei ole ebajumalakummardamine enam niivõrd suur probleem, kuivõrd seda on sotsiaalne ebaõiglus. Kes ebaõiglusest loobub, austab ühiskondlikke kirjutatud ja kirjutamata seadusi, täidab ühtlasi Jumala soovi. Sellise suhtumise puhul on vanas maailmas eeldatud teo ja tagajärje kooskõla kohaselt tulemuseks ka pöörduja elujärje ja staatuse paranemine (vrd Kaiser 2003). Selline oli optimistliku elutarkuse ja usu üldine arusaam. Just selline suhtumine oli oskuslik ja tark ning eeskujulik.

Ent Iiobi raamat ei esinda ainult optimistlikku elutarkust, vaid palju rohkem skeptilist. Skeptiline tarkus on olnud Vanas Lähis-Idas ning osaliselt ka Egiptuses teada juba 3. aastatuhandest eKr. Meile kõige paremini on see tuntud kannatava õiglase probleemi kaudu (vt Nõmmik 2013: 29–31). Nagu nii mõnigi protagonist enne Vana Testamendi kirjandust, nii ka Iiob esindab sellist *typos*⁵. Skeptiline kirjandus problematiseeris teo ja tagajärje kooskõla printsiipi. Mõnel juhul ei kujunenud täiesti ontliku ja eeskujuliku inimese elukäik roosiliseks. Oskusest ja targast käitumisest ei piisanud, kui jumalus oli otsustanud teisiti.

Ekskursi korras olgu esmalt meelde tuletatud, et tarkuskirjandust

² Vahepealsed kaks salmi 24–25 on Nõmmiku (2013: 212) ja teiste väitel hilisemad lisandid.

³ Iiobi tõlked Nõmmiku (2013) sulest. Šaddai ja Eloah tähistavad Jumalat.

⁴ *Codex Leningradensis*'e sõna *tibbānē* 'sa ehitad' on siin koos paljude kommenteerijatega muudetud *tē'ānē*.

defineerisin ülal laiemalt, s.t kui kirjandust, milles tegeletakse õige käitumise ja suhtumise küsimusega, ning lisatud, et see aitab vältida ka hoopis keerulist ja Piiblist nooremat teodiike küsimust. Teoreetiline kurjuse päritolu või Jumala õigluse küsimus ei ole vana maailma sügavale, eksistentsiaalsele elukogemusele tugineva skeptilise tarkuskirjanduse probleem. Küll aga reflekteeritakse seal selle üle, et kui suveräänne Jumal on teinud mingi otsuse, siis peab inimene selle otsusega kuidagi hakkama saama. Kuidas siis? Eriti veel arvestades seda, et inimene ei tooks endale veel rohkem õnnetust kaela. Seega ei ole ka Iiobi raamatu autorid küsinud, milline on Jumala olemus või õiglus, vaid et mida peab Iiob oma olukorras tegema.

Iiobi sõbrad annavad tolle aja maailmas loogilist nõu, et tuleb pöörduda ebaõiglusest ja Jumala poole. Luule- ehk dialoogiosa (3:1–42:6) Iiob on veendunud, et ta ei ole midagi valesti teinud ning Jumal käitub temaga ebaadekvaatselt. See ei vii aga muuni kui Jumala sekkumiseni tormipilves ning pika monoloogini, millest Iiob ei saa vastust ega õigust, vaid millega ta hoopis määratakse vaikima. Kui jätame proosa vormis raamjutustuse (1–2; 42:7–17) kõrvale, mis muuseas ongi vanima Iiobi raamatu versiooni puhul olnud puudu (vt Nõmmik 2013: 27–29, 129–130 ja eriti Syring 2004), siis Iiobi kannatus ei lõpe. Lahendus peab leiduma kusagil mujal. Loogiliselt mõeldes ei pea siis ka pöördumine Jumala poole garanteerima head käekäiku. Ka siin on pöördumise põhjus ja tulemus miski muu.

Iiobi raamatu ja probleemi taustaks on aga veel üks ajalooline tõsiasi. Teise templi ajal, Pärsia aja lõpul ja hellenistlikul ajal suurenes Juuda provintsis ja selle naabrite juures sotsiaalne kihistumine (Zenger 1998; Ro 2002 jt). See tähendas omakorda sotsiaalse ebavõrdsuse ja selle tunnetamise kasvu. Vana Testamendi kirjanduses on selline sotsiaalajalooline tõik sadestunud mitme liikumise tekstides. Eriti äratav tähelepanu vaeste ja viletsate liikumine või liikumised, mis pidid ühelt poolt tähendama piisavalt kõrget päritolu, selleks et osata lugeda ja kirjutada, teisalt aga vastandumist rikkusele kui millelegi jumalatule (Ro 2012; Nõmmik 2014b: 17–18). Vaene olla tähendas oma õiget usku tunnustada, ilmselt olenemata sellest, kui vaene või mitte tunnustaja tegelikult oli. Kindel on aga, et häda ja viletsust pidi olema piisavalt, et sellest saaks oluline teema. Ja nii palju lõputult, et teo ja tagajärje kooskõla printsiibi kõrvale ilmus kannatamise ja ärakannatamise teoloogia.

Kannatusest ja hädast sai niisiis permanentne situatsioon.⁵ Ometi ei kadunud kuhugi religioosne kogemus ja usk, tunne, et Jumal on kannatajaga. See aga tähendas, et Iobi puhul ei olnud oluline mitte Jumala vastuse sisu, vaid see, et Jumal üldse Iobiga rääkis. Iob oli Jumalaga, ehkki kannatas edasi ja vaikis. Siit alles saab ehitada silla raamjutustuse Iobi juurde, kes ei tea, miks temalt võetakse kõik peale elunatukese, ent kes ometi ütleb, et Jumal on andnud ja võtnud ning Jumal olgu kiidetud (1:21).

Selline vaga Iob ei pöördunud. Tal polnud seda vaja, sest ta otsis niigi kontakti Jumalaga, mis siis, et sõprade jaoks talumatus ja ebakonventsionaalses vormis – nõudes, õigustades ja Jumalat kohtusse kutsudes. Ometi ei saa praegust Iobi raamatut lugedes väita, et Iob üldse ei pöördunud. On üks eriline tekstikihistus, mis annab Iobile selle näo, millisena tunneme teda praegu. Kirjandusloolises mõttes on Iobi raamat lahti võetav kihtkiht, nagu sibul. Pealmise, peaaegu kõige noorema, tumedama kihi moodustavad tekstid, mis seavad ideaaliks inimese alandumise Jumala ees. Seda tuntakse alandusredaktsiooni nime all (Witte 1994: 194–204; van Oorschot 2007: 182–184; Kaiser 2006: 116; Nõmmik 2013: 147–148 jm). Kolmel korral on Eliifase ja Bildadi kõnedesse lisatud väide, et inimene on looduna oma Looja ees otsekui ussike (4:12–21; 15:11–16; 25:2–6). Sellest üsna pessimistlikust teesist teeb Iob lõpus ainsa võimaliku järelduse. Oma kahes lühikeses vastuses Jumala kõnedele tunnistas Iob, et ta vaikib ja alandub (40:4–5; 42:1–6).

Alandumine eeldab aga juba muutust inimese suhtumises. Inimene tunnistab lõpuks oma väiksust ja teeb midagi, mida ta enne ei teinud. Näiteks vaikib süüdistamise asemel. Sellisest vaikimisest saab permanentse kannatamise situatsioonis ideaal. Siit saab aga järeldada, et pöördumine tähendab rahunemist kannatuses, meelemuutust, jumalakogemust, ilma et füüsilised tingimused inimese ümber muutuksid.

Sellisel taustal tuleb mõista ka ühe teise piibliheebrea tegusõna kasutamist Vanas Testamendis. See verb on *nħm*, mis nifali tüves tähendab 'vabandama, meelt muutma, kahetsema, kahju tundma, kaastundlik olema'⁶ ning mida Septuaginta tõlgib tihti (aga mitte alati) verbiga *metanoëō*.

⁵ Psalmi 22 valgusel on sellest sinne autor fenomenist juba kirjutanud: Nõmmik 2014a.

⁶ Vrd Stoebe (1976: 65): „jemandem leid tun, Mitleid empfinden über“.

On erandeid, nagu Iiobi absoluutselt viimane ütlus Iiobi raamatus 42:6, kus ta kahetseb oma seniseid sõnu:

Seepärast hülgan (öeldu) ja kahetsen (*niḥamti*),
põrmus ja tolmus.

Iiobi raamatu esimene kreeka keelde tõlkija oli väga omanäoline ning leidlik, kasutades mahukat sõnavara (vrd Nõmmik 2017: 209–218). Siin ta just nimelt ei taha kasutada kreeka sõna *metanoēō*, ent mõni teine kreeka tõlkija oleks seda ilmselt teinud.

Verb *nḥm* nifalis tähistab igatahes väga põhimõttelist muutust mõtlemises ja suhtumises. Tõestuseks on see, et ka Jumal võib meelt muuta. Ja kui Jumal meelt muudab, on see kohe kaugele näha ja tunda. Jumalikul meelemuutusel on alati põhimõttelised tagajärjed (vrd Stoebe 1976: 65). Näiteks muudab Jumal meelt, kui näeb, et ta loodu on riknenud (Gn 6:6–7), ning otsustab kõik elava hävitada. – Ehkki siin kasutatakse teistsugust terminoloogiat. – Jumalad võivad kahetseda, vähemasti ehmuda küll, nagu Iisraeli Jumal või Mesopotaamia jumalad pärast veeuputust. Sellistes prohvetite kirjakohtades nagu Am 7:3, 6; Jl 2:13–14; Jn 3:9–10; 4:2 (ja Sk 8:14); Jr 18:8, 10 jm on Jumal see, kes meelt muudab, ükskõik kas inimese või Iisraeli jaoks soodsas või õnnetus suunas.

Mõni Vana Testamendi kirjutaja on siiski ka vastu vaielnud (1Sm 15:28–29):⁷

Siis ütles Šemu'él talle [Saulile]: „Jahve on rebinud täna Jisra'éli kuningriigi sinult ja andnud selle su sõbrale, kes on sinust parem. Ka ei valeta Jisra'éli Hiilgus, ega muuda meelt, sest Ta ei ole inimene, et peaks meelt muutma.“

Igatahes on kahetsus põhimõtteline asi, see tähendab meelemuutust ja see tähendab ka konkreetseid tagajärgi.

Kõnealustes kohtades ja lisaks eriti Jeremija raamatus tõlgitakse verbi *nḥm* nifalis tõepoolest kreeka vastega *metanoēō*. Ent meie jaoks olulise mad on *metanoēō* ja *metanoia* esinemiskohad teostes, mis kuuluvad Vana-Iisraeli tarkuskirjanduse kõige hilisemasse faasi ning on kas kirjutatud või säilinud põhiliselt kreeka keeles.

⁷ Siin ja edaspidi artikli autori tõlked.

Ben Sira raamatus, mida eesti keeleruumis tuntakse Jeesus Siiraki tarkuseraamatu nime all, on suurepärane näide hilisest, teise eelkristliku sajandi heebrea tarkuskirjandusest, mis on paradoksaalsel kombel säilinud tervikuna vaid kreeka keeles. Selles on palju sarnast erinevate vanaheebrea kirjanduse tekstide ja žanritega, ent uudne on viis, kuidas Ben Sira sünteesib eelnevate. Traditsioonilised õpetussõnad on siingi sarnaselt Iiobi raamatuga kõrvuti manitsustega. Pole siis ime, et raamatu 17. peatüki salmides 24–26 leidub manitsus pöördumise kohta. Põhimõtteliselt võiks see kuuluda Iiobi vanima sõbra Eliifasegi suhu, kui siin ei esineks otsesõnu verbi *metanoēō*. Selliseid kirjakohti on nähtud küll seoses ülalkirjeldatud deuteronomistliku teoloogiaga või sellest omakorda mõjutatud prohvetite manitsustega (nt Sauer 2000: 145), ent tarkuskirjanduse fookus on individuaalsem. Rahva asemel on see üksikinimene, kes peab pöörduma. Ja kontekst on hilisem.

Aga kes kahetsevad (*metanoousin*), neile pakub ta tagasitulemist, ja ta trööstib neid, kes on kaotanud kannatlikkuse.

Pöördu Issanda poole ja hülga patud,
palu (tema) palge ees ja vähenda komistamist!

Mine tagasi Kõigekõrgema juurde ja pöördu tagasi ebaõiglusest
ning vihka eriti jäledust!

Ometi hakkab arusaam pöördumisest muutuma. Kui võtame appi ühe teise tarkuskirjandusliku teose, Saalomoni tarkuseraamatu, siis on tunda teoloogiline nihe, mille põhjuseks on ilmselt kõikvõimsa ainujumala mõtte järjekindel lõpuni mõtlemine. Raamat on kirjutatud vahetult enne Kristust või Jeesuse ajal otse kreeka keeles (Kaiser 2000: 94–95), ehkki ta on tüüpilise pseudepigraafina omistatud legendaarsele targale kuningas Saalomonile. Raamatu 12. peatükis on teatud mõttes loogilise jätkuna Iiobi raamatu alandusredaktsioonile öeldud (salm 10):

Aga tasapisi kohut mõistes andsid sa (neile) võimaluse
meeleparanduseks (*metanoia*),
ehkki teades, et nende päritolu on halb ja nende kurjus sünnipärane
ja et nende mõtteviis ei muutuks mitte iialgi.

Jutt on püha maa endistest elanikest kaananlastest, kes Vana Testamendi kohaselt elanud seal enne Iisraeli tulekut, ent tähelepanuväärne on ikkagi, et nad on põhimõtteliselt ebapuhtad. Nad ei ole oma Loojaga kuidagi võrreldavad, nagu eeldas ka Iiobi raamatu hiline täiendaja üldse inimese puhul. Ometi halastab Jumal neile, omapärasel viisil, lastes karistuse tulla tasapisi, et jääks aega siiski pöördumiseks ja kahetsemiseks.

Sama raamatu 5. peatükis oli tõepoolest öeldud, et õelad ja jumalatud kahetsevad kunagi, tuleval, apokalüptilisel ajal (salm 3):

Nad räägivad kahetsedes (*metanoountes*) omavahel, ohkavad hinge ängis ja räägivad.

Tähelepanuväärne on aga see, nagu on märkinud üks Saalomoni tarkuse-raamatu kommenteerijatest Hans Hübner (1999: 70), et tegemist ei ole positiivse pöördumisega, vaid sunnitud pöördumisega. Sest miks muidu jumalatud „ohkavad hinge ängis“? Nad seisavad fakti ees, et Jumal karistab ja karistus võib olla kole. Seega Jumal tahab ikkagi, et õelad pöörduvad, olgu nad kuidahes õelad juba sünni poolest.

See, et Jumal tahab pöördumist, selgub ka raamatu 11. peatükist, salmist 23.

Aga sa halastad kõikide peale, sest et sa suudad kõike, ja vaatad mööda inimeste pattudest, (nende) meele parandamiseks (*eis metanoian*).

Vahetult enne seda salmi on juttu Jumala kõikvõimsusest, siingi korratakse, et Jumal suudab kõike. Jumal suudab ka pattudest mööda vaadata, ehkki ta iseenda kehtestatud seaduste kohaselt peaks patuseid karistama. Siiski, patustele jääb võimalus, ajaaken, mille jooksul kahetseda ja pöörduda.

Võib-olla kõige drastilisemat väljendusviisi kohtame 12. peatüki 19. salmis.

Aga sa oled õpetanud oma rahvast seesuguste tegudega, et õige peab olema inimesearmastaja,

ja hea lootuse oled sa jätnud oma poegadele, et sa meeleparanduse (*metanoian*) annad patusele.

Mida Jumal patustega teha võib, seda on ta näidanud erinevate paganate peal, kaasa arvatud kaananlaste peal. Samas on ta neid ka säästnud, seda õpetuseks Iisraelile. Säästmine annab lootuse. Sellepärast annab Jumal ka pöördumise ehk *metanoia*, seega siis: Jumal ise annab kahetsuse.

MANASSE PALVE

Sellega jõuame teksti juurde, millel tasub peatuda pisut pikemalt ning tsiteerida seda eesti keeles esimest korda ka tervikuna. Teksti tuntakse Manasse palve nime all, ent levinud on ta nii eraldiseisva tervikuna kui ka osana apokrüüfsest raamatust pealkirjaga „Oodid“, moodustades selle 12. peatüki (või Rahlfsi Septuaginta väljaandes ka 8. peatüki). Kuningas Manasse on Vana Testamendi sissejuhatusteaduses klassikaline näide selle kohta, kuidas teise templi ajastul täiendati ja kirjutati ümber olemasolevaid tekste. Ajaraamatute autorid kirjutasiid teatavasti kogu maailma ajaloo, aga eriti Saamueli ja Kuningate raamatute materjali valikuliselt ümber. Nad alustavad genealoogiatega, jõudes Saulini, ning jutustavad siis põhjalikumalt Juuda ja ainult Juuda kuningate kohta. Käsitlusviis on äärmiselt must-valge. Kui Saamueli ja Kuningate raamatutes olid Taavetil oma head ja vead, siis Ajaraamatutes on ta muutunud täielikult idealiseeritud positiivseks tegelaseks. Jeruusalemma kuningate elukäike kujutati vastavalt musta või valgena, nii kuidas hinnati nende vagadust või nurjatust. Teo ja tagajärje kooskõla viidi äärmusesse.

Kuningas Manasse oli Ajaraamatute autorite jaoks problemaatiline tegelane. Deuteronomistlik vaatenurk oli teda hinnanud äärmiselt negatiivselt (2Kn 21), ent must-valge teo ja tagajärje seadusega ei klappinud üks pisike detail, nimelt et Manasse valitses 2Kn 21:1 kohaselt 55 aastat, rohkem kui ükski teine Vana Testamendi kuningas, rohkem kui suured Taavet ja Saalomon ise. Ometi pidanuks Manasse oma patu kätte lämbuma, surema nii vara kui võimalik. Ajaraamatute autor või täiendaja leidis lahenduse pöördumises: 2Aj 33 järgi langeb Manasse assüürlaste kätte ning viiakse Babüloni linna vangi. Seal Manasse (Menašé) pöördub (salmid 12–13):

Siis kui ta hädas oli, lepitas ta Jahved, oma Jumalat ja alandus väga oma isade Jumala ees. Siis palvetas ta Tema poole ning Ta lasi ennast

anuda ja kuulis ta palvet ja tõi ta tagasi Jerušaláimi, tema kuningriiki. Siis mõistis Menašé, et Jahve ongi Jumal.

Siin ei kasutata ühtki tegusõna kahetsemise või pöördumise kohta, ent lepitamine, alandumine, palvetamine ja anumine tähistavad ikkagi pöördumist.

Aja jooksul hakkas Manasse pöördumise motiiv elama oma elu. Nii nagu vahepeal oli saanud tavaks historiseerida psalme ehk omistada need Taavetile ning leida neile koht Taaveti biograafias, nii hakkas tekkima psalme, mida lisati nii Vana Testamendi raamatutesse kui ka apokrüüfidesse ja mujale, peaasi, et suured ja tähtsad tegelased ülistaksid Jumalat. Manasse palve on üks selline, ajavahemikus 2. saj eKr kuni 1. saj pKr (Westermann 1964; Charlesworth 1985: 627; vrd Oßwald 1973: 19–20) valminud palvetekst või psalm, mis omistati Manassele ja paigutati just sellesse aega, mil ta olla istunud vangis. Palve teksti mitmest detailist, nagu Jumala viha põhjustamine, ebajumalakujude kummardamine, ahelad, sügav alandumine ja „esiisade Jumal“ (Charlesworth 1985: 628), saab hästi aimu, et autor on 1Aj 33 teksti silme ees hoidnud või peast teadnud.

Nimisõna või verbi kujul nimetatakse *metanoia*'t kreeka keelses psalmis tervelt neli korda, koos lisandustega kuus korda. Seda on nii palju, et psalmi teoloogiat võiks nimetada pöördumise teoloogiaks või vähemalt pöördumispalve eeskujuks. Asjata pole psalm olnud oluline vähemalt läänekristluses, sattudes varakult juba Vulgata mõnesse retsensiooni ning olles Martin Lutherile pihtimise eeskujuks.⁸ Manasse palves torkab samuti nagu Saalomoni tarkuseraamatu puhul silma, et pöördumine on inimesele Jumala antud. Jumal ongi üldse nende Jumal, kes pöörduvad. Välja arvatud need vähesed, kes ei olegi patustanud ning kuuluvad õigete sugupõlve: Aabraham, Iisak ja Jaakob. On uurijaid, kes küsivad, kas tegemist võiks olla kristliku hümniga (Kaiser 2000: 71), millega ei klapi siiski kokku terve rida asjaolusid. Näiteks rõhutab palve autor lausa kahel korral esiisade põlvkonna õiglust ja puhtust (1b–c, 8b–c), mis ei tohiks ju inimese põhimõttelise patususe veendumuse valguses kristlusega klappida. Enamik, teiste hulgas Westermann (1964), Oßwald (1973: 19–20),

⁸ Vt nt „Ein kurz Unterweisung wie man beichten soll“; Luther lisas palve tõlke oma täispiiblisse 1534.

Charlesworth (1985: 628) ja Knittel (2007), kaldub arvama, et palve on juudi päritolu.

Nii või teisiti on see niivõrd ilmekas üleminekutekst Vanast Uude Testamendi, et see sobib kõige paremini lõpetama ülevaadet pöördumisest Vana Testamendi ja sellega seotud tarkuskirjanduses. Psalmist on laias plaanis ringlemas kaks versiooni. Siinne tõlge tugineb palve kreeka versioonile vastavalt 5. sajandist pärit Aleksandria koodeksile ja Zürichis asuvalle 7. sajandist pärit *Codex Turicensis*'ele.⁹ Teine versioon, mille eripärade kohta on allpool hulk märkusi, on teada *Didascalia apostolorum*'i nimelisest teosest, mis oma varaseimal kujul on säilinud süüriakeelsena 3. sajandist, ehkki tõlgitud kindlasti kreeka keelest. Süüria editsioon ja inglise tõlge pärinevad muuseas Arthur Võõbuse sulest (1979a ja 1979b) ning selle versiooni kohta on allpool ka märkusi. *Didascalia* on hilisemast ajast teada veel ladina tõlkes ning peegeldub ka nii kreeka- kui ka ladina-keelsena *Constitutiones apostolorum*'is (vrd Rahlfs 1979: 362). Võimalus, et Manasse palve algkeeleks oli heebrea või aramea keel, on endiselt avatud. Tihti tehaksegi seetõttu tõlkeid nüüdisaja keeltesse süüria versioonist (nt Charlesworth 1985). Kreekakeelne tekst jätab tõesti mulje, et võiks olla tõlgitud mõnest semiidi keelest, rääkimata vanaheebrea psalmidele iseloomulikust väljendusviisist, ent sellisel juhul tuleks tunnistada kreeka tõlkija suurepärasest kreeka keelt ning teksti väga arvestatavat läbikomponeeritust. Siinse artikli autor ei ole kaugeltki veendunud teksti semiidi algkeeles, pigem tuleks tõdeda fakti (vrd Charlesworth 1985: 627; Kaiser 2000: 71; Knittel 2007), et Vahemere idakalda hellenistlikus maailmas oldi tihti kakskeelsed või et näiteks Aleksandria juudid tundsid oma pühakirja küll hästi, aga kreeka keeles ning ka kõnelesid ja kirjutasid enamasti ainult kreeka keelt.¹⁰

⁹ Tekst on editeeritud Göttingeni Septuaginta väljaandes: Rahlfs 1979: 362–363.

¹⁰ Olgu nimetatud, et Surnumere käsikirjade hulgas on fragment 4Q381 33, mille 8. reas nimetatakse Manasse palvet ning tsiteeritakse mõnel real ka palvelaadset teksti, ent sel ei ole üldse seost meie Manasse palvega.

- I 1 Issand, Kõigevalitseja,
 meie esiisade, Abraami ja Isaaki ja Iakobi
 ja nende õigete järeltulijate¹¹ Jumal,
 2 kes sa oled teinud taeva ja maa ühes kõige nende korrapäraga¹²,
 3 kes sa oled aheldanud mere oma korraldava sõnaga,
 kes sa oled sulgenud sügaviku ja pitseerinud (selle) oma
 hirmutava ja auliku nimega,
 4 mille pärast kõik väriseb ja judiseb su väeka palge ees.
 5 Sest väljakannatamatu on sinu auhiilguse majesteetsus
 ja vastupandamatu on sinu ähvardav viha süüdlaste vastu,
 6 ning mõõtmatu ja haaramatu on sinu lubaduse halastus.
 7 Sest sina oled kõigekõrgem Issand,
 kaastundlik, kannatlik ja väga halastav,
 ja sa muudad meelt (*metanoõn*) inimeste halva¹³ juures.
- II 8 Sina nüüd, Issand, õigete Jumal,
 ei ole korraldanud pöördumist (*metanoian*) õigetele,
 Abraamile ja Isaakile ja Iakobile, kes ei ole patustanud sinu ees,
 vaid mulle, patusele, oled korraldanud pöördumise (*metanoian*),
 9 sellepärast et ma olen patustanud rohkem, kui on mere liiva.
Rohkeks on läinud mu kuriteod, Issand, on rohkeks läinud,
 ja ma ei ole väärt vaatama ja nägema taeva kõrgust,
 mu rohkete ebaõiglaste tegude pärast.
 10 Ma olen maha painutatud tugeva raudahelaga,
 nii et ma [ei saa] (uhkelt) püsti tõusta¹⁴ oma pattude pärast;
 ja mul ei ole rahu,
sellepärast et olen ärgitanud su viha
 ja halba su ees teinud,
 püstitades jäledusi ja rohkendades ebajumalakujusid.

¹¹ Sõna-sõnalt: „õige seemne“.

¹² Kreeka sõna *kosmos* tähendusväli on lai, tähistades nii korda, maailma, taevast, tähti kui ka kaunistusi. Süüria versioonis seisab siin kohal *ḡbthwn* 'nende ilu / kaunistus'.

¹³ Vt märkust 20 allpool.

¹⁴ Mõeldakse ilmselt uhkelt pea selga viskamist.

- III 11 Aga nüüd painutan ma südame põlve, paludes sind
su heatahtlikkuse pärast:
- 12 Ma olen patustanud, Issand, olen patustanud,
ja oma ebaõiglasi tegusid ma tean!
- 13 Palun sind südamest¹⁵:
Anna andeks, Issand, anna andeks,
ära hävita mind ühes mu ebaõiglaste tegudega,
ega vihasta igavesti, hoides (meeles) mu halba,
ega mõista mind hukka maa sügavustesse!
Sest sina oled, Issand, nende Jumal, kes pöörduvad
(*metanoountõn*),
- 14 ja sa näitad minu peal oma headust,
sest ehkki ma pole väärt, päästad sa mind oma rohke
halastusega.
- 15 Tahan sind kiita kõikide oma elupäevade jooksul,
sest sind ülistab kogu taeva vägi,
ja sinu on au igavesti. Aamen.

Palve koosneb laias plaanis kolmest, ülal Rooma numbritega markeeritud osast, pöördumisest Jumala poole ja selle põhjendusest (1–7), pöördumise ja pattude tunnistusest (8–10) ning palvest endast (11–15).¹⁶ Ühtegi klasikalist, näiteks psalmidest tuntud žanri palve ei järgi,¹⁷ aga on siiski psalmide ja erinevate Vanast Testamendist tuntud tähtsate tegelaste kõnede traditsiooni omamoodi jätk. Hulk traditsioonilisi elemente on üle võetud, ehkki kokku pandud iseäralikul moel.

Traditsiooniliselt algavad kiituslaulud ja kaebelaulud pöördumise ja selle põhjendusega (vrd eriti hbr *kī* 'sest') ja need on olemas Manasse pal-

¹⁵ Parafraseeritud.

¹⁶ Nii ka Oßwald (1973: 20) ja Charlesworth (1985: 625), ent teisiti Knittel 2007: kiitus 1–8, patutunnistus 9–12, palve 13, usaldustunnistus 14, lubadus ülistada ja lõpudok-soloogia 15.

¹⁷ Kui Westermann (1964) Oßwald (1973:20), Charlesworth (1985: 625) ja Kaiser (2000: 71) eeldavad, et palve on individuaalne kaebelaul, siis nad eksivad. Selleks on hümniline sissejuhatus liiga hümniline, salvide 8–10 kirjeldust ei saa mõista klassikali-se häda kirjeldusena: Manasse ei palu hädast pääsemist – ta tunnistab, et on selle ära teeninud –, vaid et Jumal tema pöördumist tunnustaks.

veski, lausa kahekordselt (vrd kr *hoti* 'sest' salmides 5 ja 7¹⁸), ent siin on pöördumine Jumala poole mahukam ja komplekssem, sisaldades väikest partitsipiaalset hüdni (2–4). Viimane mängib tähelepanuväärsel kombel loomislooga, nimetades kõigepealt taeva ja maa tegijat (2), siis kaosevee ehk mere aheldajat (3a) ja lõpuks sügavuste (allmaailma) sulgejat (3b). Viimast täiendatakse teesiga hirmuvärina kohta kõikvõimsa Jumala ees (4), mis omakorda viitab tagasi palve esimesele reale: *kyrie pantokratōr* 'Issand, Kõigevalitseja' (1).¹⁹ Kahekordne põhjendus (5–7) suunab pilgu universaalse loomise juurest inimeste saatusega tegelemise juurde: kui Jumal on loonud kogu universumi, siis on tal loomulikult võime süüdlased maapinnalt pühkida (5). Normaalne hümn võiks siin peatuda, ent kõige üllatavamad ja palve jaoks mõõtuandvad on read Jumala halastuse kohta (6–7), sisaldades puänti, et Jumal muudab oma meelt (*metanoē*), kui näeb inimeste kurjust ja sellest tulenevat kannatust (7c).²⁰

Sellise pöördumisega on ette valmistatud Manasse tegelik palve, sest nii halastava ja meelt muutva Jumala ees on tõesti mõtet palvetada. Aga kõigepealt tuleb tunnistada oma pattu. Seda teeb Manasse salmides 8–10. Kahel korral juhib Manasse jutu endale: esmalt nende juurest, kes ei ole patustanud, enda kui suure patuse juurde (8b–9a), ning siis põhjuste juurde, miks ta on nüüd maha painutatud raudahelaga ehk vangis (9b–10f). Kui palve esimese kolmandiku algus- ja lõpuosa juhatasid sisse vokatiiv *kyrie* '(oh) Issand' (1a) ja vokatiivne keelend *sy ... kyrios* 'sina ... Issand' (7a), siis palve teises osas markeerivad vokatiivid (*sy*) *kyrie* kahte alaosa (8a ja 8a–9a ning 9b ja 9b–10f). Omapärane stilistiline mäng põhjendustega kasutab ka kaks korda ning palve algus- ja lõpukolmandikust erinevalt spetsiifilisemat sõna *dioti* 'sellepärast et' (9a ja 10d, mujal laiemalt kasutatav *hoti*, vt 5a, 7a ning 13f, 14b, 15b). Manasse palve jaoks keskse stiilivõttena tuuakse nüüd mängu ka epanadiploos – täpselt palve keskel (9b) on seni kaalukaim ütlus selles palves: „Rohkeks on läinud mu kuriteod, Issand, rohkeks on läinud“, ning selle lause esimene ja viimane

¹⁸ Vastavad partiklid on tõlkes alla joonitud.

¹⁹ Kõik pöördumised Issanda poole on tõlkes alla joonitud.

²⁰ Reas 7c esinev *epi kakiais anthrōpōn* on kahemõtteline, tähendades nii halba, mida inimesed teevad, kui ka halba, mis inimestele sellepärast juhtub. Manasse on teo ja tagajärje tüüpiline näide.

sõna, tegusõna *eplēthynan* on üks ja sama.²¹ Patutunnistusele eelneb muuseas uus (*oun*) väike pöördumine Jumala poole. Nii nagu palve esimestes ridades rõhutatakse uuesti, et ta on õigete Jumal (*theos tōn dikaiōn*), seliste nagu Aabraham, Iisak ja Jaakob (vrd 1b), kes ei ole patustanud (8c).

Meie teksti viimase kolmandiku moodustab palve ise (11–15). See koosneb omakorda kahest eraldi sissejuhatusega alaosast 11–12 ja 13–15. Esimene alaosa on kokkuvõttev ja formaalne patutunnistus (12), mille juhatab sisse pöördumine (11). Teises alaosas palub palvetaja andeks (13b–e), millele eelneb pöördumine (13a) ning järgneb kahekordne põhjendus (13f–14b) ja sellele omakorda lõpukiitus (15a–c). Palvele lisab hümnilist ehk rütmilist tooni kolm korda järjest kasutatav põhjendav *hoti* (13f, 14b, 15b). Palve kaks kõige kaalukamat ütlust: „Ma olen patustanud, Issand, olen patustanud“ (12a) ning „Anna andeks, Issand, anna andeks“ (13b) kasutavad sarnaselt patutunnistuse keskmega (9b) epanadiploosi stiilivõtet. Neis sisaldub lisaks juba niigi kogu teksti jooksul struktuuri-markerina figureeriv vokatiiv *kyrie*. Viimane kordub veel kolmekordse *hoti*-põhjenduste rea alguses (13f).

Viimases kolmandikus nopitakse meisterlikult üles ka kogu teksti temaatilised märksõnad: patutunnistuse esimesest osast kolmekordne *hamartanō* 'patustama' (8b–9a > 12a) ning pöördumisest *gē* 'maa' (2 > 13e) ja *ouranos* 'taevas' (2 > 15b) ja sõnatüvi *kak-* (*kakia* 7c > *kaka* 13d). Krooni asetab kõigele pähe pöördumise verbijuure *metanoēō* kordamine esimeses *hoti*-põhjenduses (13f).

Pöördumine on sellega kogu palveteksti keskne fenomen, nii sisuliselt kui ka stilistiliselt, esinedes kõikides kolmandikes ning eriti tugevalt vahetult enne keskset patutunnistust 9b (kolm korda järjest 7c, 8b ja 8d). Seda, et pöördumine, mida saab esile kutsuda vaid kõikvõimas looja Jumal ise, kelle võimuses ainsana on patustele andestada, ja mida Manasse oma pattude tunnistamisega loodab, on ses palves tõepoolest kõige tähtsam, demonstreerivad ka palve teine versioon ning hilisem retseptioonilugu. Nimelt esineb psalmi teises versioonis, väikeste variatsioonidega nii süüria kui ka kreeka keeles salmide 7 ja 8 vahel ka järgmine teoloogilise kommentaarina mõeldud lisand:²²

²¹ Epanadiploosi kohta vt Lausberg 1990: 317. Kolm vastavat lauset on tõlkes alla joonitud.

²² Tekst: Rahlfs 1979: 362; vrd Vööbus 1979a: 90.

Sina, Issand, oled vastavalt oma suurele heatahtlikkusele kuulutanud pöördumist (*metanoian*) ja andeksandmist neile, kes on sinu ees patustanud, ja oma suure armulikkusega oled määranud pöördumise (*metanoian*) patustele pääsemiseks.

Kui siin esineks ka Jeesuse Kristuse nimi, võiks täiendus pärineda otse mõnest kristlikust usutunnistusest. Kuna 7. salmis on just kõlanud väide, et Jumal muudab meelt halbade ja ühtlasi kannatajate pärast, siis tahab siinne autor täpsustada, et Jumal on andestamist ja pöördumist tööpooldest patustest jaoks mõelnud, et selles ei olegi midagi imelikku, kui suur armulikkus väljendub kõikide patustest (kes ju kõik inimesed on) pöördumises ja pääsemises. Kirjutaja on lootnud sulatada teoloogilise teesi palveteksti struktuuri vokatiivi *sy kyrie* 'sina, Issand' abil, aga ebaõnnestunult, sest on venitanud pöördumise kolmandiku liiga pikaks. Lisaks läheb teoloogiliselt patustestest kui sellise rõhutamine muidugi vastuollu originaalteksti veendumusega, et on olemas ka õiged inimesed nagu esiisad.

Sellelaadiga võiks arvata, et siin tõlgitud kreeka versioon on algupärasele lähemal kui süüria versioon või selle tuletised. Ent sellest, et kahe versiooni ja nende variatsioonide tekke- ja kujunemislugu on võimatu üheselt lahti harutada, annavad tunnistust veel teisedki erinevused 9. ja 10. salmi piirkonnas. Süüria versioonis on 9. salmi palju lühem ning sellest puudub kreeka versiooni jaoks nii keskne stiliseeritud patustestest reas 9b.²³ Selle asemel on üsna arvestatav parallelism:²⁴

Sellepärast et rohkem kui mere liiva on mu patud rohkenenud
ja mul pole võhma, et tõsta oma pead mu rohkete ebaõiglaste
(tegude) pärast.

Vähe sellest, süüria versioonis on salmi täiendatud veel ühe bikooloniga, mida kreeka esimeses versioonis ei leidu ning mis annab samas tunnistust üsna teistsugusest stiilitunnetusest, sest süüria versioonis esineb paljude fraaside silmatorkava lõpetusena asesõna 'enā' 'mina':

²³ Ka fraas „vaatama ja nägema taeva kõrgust“ on nihkunud hoopis salmi 10.

²⁴ Tekst: Vööbus 1979a: 90.

Ja nüüd, Issand, teenitult olen karistatud mina,
vaata, olen väärt seda mina,
köidetud olen mina.

Sisulises mõttes tahab selline lisand aga rõhutada fakti, et Manasse on vangis teenitult, et ta ei kavatsegi Jumalaga sel teemal vaielda. See tähendab, et tema patutunnistus on tingimusetu.

EKSEGEETILISED JÄRELDUSED

Nagu näha, räägitakse Vanas Testamendis ja sellega lähedalt seotud kirjanduses pöördumisest rohkem kui selle sisust. Kindlasti tähendab see pöördumist ainsa ja õige Jumala poole, suure osa tarkuskirjanduse põhjal pigem sellepärast, et Jumal on kõikvõimas, kui sellepärast, et ebajumalateenistus on halb. Ehkki ka viimane *topos* ei kao kuhugi, nagu ilmneb Manasse palvestki.

Kuna just tarkuskirjanduse mõtteloos võtab aina enam maad arusaam, et inimene on põhimõtteliselt, kvalitatiivselt erinev oma Loojast, siis tunnustatakse just siin kõige rohkem, et inimene ei saa olla täiuslik (esiisad on erand, aga nad elasid ammu, legendaarsel ajal). Varem või hiljem eksib inimene Jumala seaduse vastu ehk teeb pattu, mis vastab iga inimese elukogemusele, kes vähegi oma eksistentsi üle järele mõtleb. Ebatäiuslik või patune inimene ei saa ka ise otsustada, kas ta pöördub või mitte. Ta võib seda küll tahta, ent lõplik otsustaja on Jumal. Seega jääb saladuseks see, kas pöördub inimene või pöörab Jumal. Parim, mida saab öelda, on vist, et kui Jumal tahab, jätab ta inimesele ruumi kahetsemiseks ja pöördumiseks.

Põhimõtteliselt saaks Vana Testamendi erinevaid mõttelaade, sh Toora-vagadust, sünteesides öelda, et inimest aitab palvetamine Jumala poole ning reflekteerimine Toora üle. Mitte ainult käskude ja keeldude täitmine, vaid ka mõtisklemine selle üle, mis on nende mõte (vrd Ps 1). Sest elulisi olukordi on ju erinevaid. Inimene saab püüelda selle poole, et ta ise endal tee peal ees ei seisaks, kui Jumal armu annab ja kahetsust pakub.

Bibliograafia

- Charlesworth, James H. 1985. „Prayer of Manasseh“. *The Old Testament Pseudepigrapha*. The Anchor Bible Reference Library. Volume 2, 625–637. New York et al.: Doubleday.
- Hübner, Hans. 1999. *Die Weisheit Salomos*. Das Alte Testament Deutsch, Apokryphen, 4. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kaiser, Otto. 2000. *Die alttestamentlichen Apokryphen. Eine Einleitung in Grundzügen*. Gütersloh: Chr. Kaiser, Gütersloher Verlagshaus.
- Kaiser, Otto. 2003. *Anweisungen zum gelingenden, gesegneten und ewigen Leben. Eine Einführung in die spätbiblischen Weisheitsbücher*. Theologische Literaturzeitung, Forum, 9. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Kaiser, Otto. 2006. *Das Buch Hiob*. Übersetzt und eingeleitet. Stuttgart: Radius.
- Knittel, Thomas. 2007. „Gebet Manasses“. *WiBiLex*, <https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibelllexikon/lexikon/sachwort/anzeigen/details/gebet-manasses/ch/733f22d0bde5306976c157e580fd13e0/> (25.9.2019).
- Kratz, Reinhard G. 2016. „Buße“. *Handbuch theologischer Grundbegriffe zum Alten und Neuen Testament*. 5. Auflage, edd. Angelika Berlejung, Christian Frevel: 131–133. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Lausberg, Heinrich. 1990. *Handbuch der literarischen Rhetorik. Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. 3. Auflage. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Merklein, Helmut. 1981. „μετάνοια, ας, ἡ *metanoia* Umkehr, Bekehrung, Buße*. μετανοέω *metanoēō* umkehren, sich bekehren, Buße tun*“. *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, edd. Horst Balz, Gerhard Schneider, Band 2: veerg 1022–1031.
- Nõmmik, Urmas (tõlkija ja kommenteerija). 2013. *Iiobi raamat*. Piibel kontekstis, 1. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Nõmmik, Urmas. 2014a. „Between Praise and Lament. Remarks on the Development of the Hebrew Psalms“. *Singing the Songs of the Lord in Foreign Lands. Psalms in Contemporary Lutheran Interpretation*, edd. Kenneth Mtata, Karl-Wilhelm Niebuhr, Miriam Rose. The Lutheran World Federation Documentation, 59: 91–104. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.

- Nõmmik, Urmas. 2014b. „Discussion on a Ruler’s Corruptness in the Wisdom Literature, Using Job 29–31 as an Example“. *Usuteaduslik Ajakiri*, 2: 11–23.
- Nõmmik, Urmas. 2017. „Iiobi raamatu raamjutustus süüria ja vanakreeka versioonis“. *Eesti Evangeelne Luterlik Kirik 100. Kirik. Teoloogia. Mälestused*. EELK Usuteaduse Instituudi toimetised, 26: 204–220. Tallinn, Tartu: EELK Usuteaduse Instituut, Tartu Ülikool.
- Oorschot, Jürgen van. 2007. „Die Entstehung des Hiobbuches“. *Das Buch Hiob und seine Interpretationen. Beiträge zum Hiob-Symposium auf dem Monte Verità vom 14.–19. August 2005*, edd. Thomas Krüger et al. *Abhandlungen zur Theologie des Alten und Neuen Testaments*, 88: 165–184. Zürich: Theologischer Verlag.
- Oßwald, Eva. 1973. „Das Gebet Manasses“. Eva Oßwald, Adam Simon van der Woude, *Das Gebet Manasses. Die fünf syrischen Psalmen*. Jüdische Schriften aus der hellenistisch-römischer Zeit. Band IV: Poetische Schriften, 1: 15–27. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn.
- Rahlfs, Alfred, ed. 1979. *Psalmi cum Odis*. 3., unveränderte Auflage. Septuaginta. *Vetus Testamentum Graecum Auctoritate Academiae Scientiarum Göttingensis*, 10. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Ro, Johannes Un-Sok. 2002. *Die sogenannte „Armenfrömmigkeit“ im nachexilischen Israel*. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, 322. Berlin, New York: De Gruyter.
- Sauer, Georg. 2000. *Jesus Sirach / Ben Sira*. *Das Alte Testament Deutsch, Apokryphen*, 1. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Stoebe, H.J. 1976. „ $\text{נחַם} \text{ } \pi$ trösten“. *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, edd. Ernst Jenni, Claus Westermann. Band 2: veerg 59–66. München, Zürich: Chr. Kaiser Verlag, Theologischer Verlag.
- Syring, Wolf-Dieter. 2004. *Hiob und sein Anwalt. Die Prosatexte des Hiobbuches und ihre Rolle in seiner Redaktions- und Rezeptionsgeschichte*. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, 336. Berlin, New York: De Gruyter.
- Zenger, Erich. 1998. „Der Psalter als Buch. Beobachtungen zu seiner Entstehung, Komposition und Funktion“. *Der Psalter in Judentum und Christentum*, ed. E. Zenger. *Herders Biblische Studien*, 18: 1–57. Freiburg i.B. et al: Herder.
- Westermann, Claus. 1964. „Manasse, Gebet des“. *Biblisch-historisches Handwörterbuch*, edd. Bo Reicke, Lenhard Rost. Band 2: veerg 1137–1138. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

- Winston, David. 1979. *The Wisdom of Solomon. A New Translation with Introduction and Commentary*. Anchor Bible, 43. Garden City, NY: Doubleday & Company.
- Witte, Markus. 1994. *Vom Leiden zur Lehre. Der dritte Redegang (Hiob 21–27) und die Redaktionsgeschichte des Hiobbuches*. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, 230. Berlin, New York: De Gruyter.
- Vööbus [Vööbus], Arthur. 1979a. *The Didascalia Apostolorum in Syriac, I. Chapters I–X*, ed. A. Vööbus. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 401. Scriptorum Syri, 175. Louvain: Secrétariat du CorpusSCO.
- Vööbus [Vööbus], Arthur. 1979b. *The Didascalia Apostolorum in Syriac, I. Chapters I–X*, translated by A. Vööbus. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 402. Scriptorum Syri, 176. Louvain: Secrétariat du CorpusSCO.